

PRZEGLĄD CZASOPISM

Liturgia Sacra 14 (2008), nr 1, s. 171–197

ECCLESIA ORANS 24 (2007)

Periodica de Scientiis Liturgicis cura Facultatis Sacrae Liturgiae in Pontificio Athenaeo Anselmiano de Urbe

Numer 24 (2007/1) otwiera dwujęzyczna (ang./wł.) nota wydawnicza redaktora pisma E. Carr. Wychodząc od soborowego polecenia, by duszpasterze nie tylko sprawowali liturgię według norm gwarantujących jej ważność i godziwość, lecz także dbali o świadome, aktywne i owocne uczestnictwo wiernych (por. SC 11), Carr zwraca uwagę na to, iż nie można się ograniczyć jedynie do dobrego przygotowania i „przedstawienia” rytu. Jest to jedynie początek, a lepiej: fundament dla formacji liturgicznej. Odnowione według nauczania soborowego księgi liturgiczne posiadają *Wprowadzenia* lub *Instrukcje*, które zawierają krótkie wprowadzenia w teologię obrzędów i konieczne informacje dla właściwej celebracji. Stanowią one niezbędne minimum, jednak często, wbrew poleceniu Soboru, nie są one publikowane w wydaniach ksiąg liturgicznych w językach narodowych. Z drugiej zaś strony wśród korzystających z ksiąg obserwuje się pewną niechęć do *Wprowadzeń*, które są przecież częścią formacji liturgicznej. Samą zaś liturgię należy zaliczyć do głównych obowiązkowych przedmiotów na wydziałach teologicznych. Niestety, dość często oba te wymogi nie są spełniane. W dużej mierze zaniedbane są katechezy liturgiczne dla świeckich, formacja liturgiczna duszpasterzy, kleru w ogólności, seminarzystów i młodych zakonników. Dobra formacja wymaga dobrze przygotowanych naukowo profesorów. Brakuje specjalistów w tej dziedzinie, a *Sacra Liturgia* rzadko ma mocną pozycję w programie studiów (E. Carr dla przykładu podaje jeden semestr wykładów w trzyletnim studium teologii). Taka zaś sytuacja znacznie osłabiła owocną realizację reformy liturgicznej. E. Carr kończy stwierdzeniem, że jeśli istnieje grzech ciężki przeciwko Soborowi Watykańskiemu II, to należy się go doszukiwać właśnie w tym miejscu. [K.P.]

1. Artykuły

- 1) DIONISIO BOROBIO GARCÍA, *Antropología y sacramentos en Domingo De Soto. Una interpretación de la antropología sacramental en Santo Tomás.*

Antropologia i sakramenty u Dominika De Soto. Interpretacja antropologii sakramentalnej u świętego Tomasza, „Ecclesia Orans” 24 (2007/1), s. 11–35; jęz. hiszpański.

D. Borobio García (doktor liturgii na PIL, profesor liturgii i sakramentów na Wydziale Teologicznym Papieskiego Uniwersytetu w Salamance) z grona wielkich teologów hiszpańskich wybiera i omawia nauczanie Domingo de Soto (1495–1560), komentatora *Sumy teologicznej* św. Tomasza, i dużej części *Sentencji* Piotra Lombarda, uczestnika Soboru Trydenckiego, autora *De iustitia et iure* oraz *Commentarium in quartum Sententiarum*. To ostatnie dzieło jest przedmiotem artykułu, który zgodnie z zamiarem autora nie ma na celu omówienia wszystkich aspektów nauczania De Soto w sposób pełny i rygorystycznie porównawczy z innymi autorami tego okresu, zważywszy na to, iż jest to komentarz ubogacający nauczanie św. Tomasza. Przedstawione rozwinięcie tematu dokonane przez De Soto, umieszczone w kontekście jego rozumienia sakramentów, ma pomóc ubogacić ich wymiar antropologiczny. Omówione zostały następujące zagadnienia: *O liczbie i konieczności sakramentów; Hierarchia i udzielanie sakramentów; Centralne miejsce Eucharystii oraz Które sakramenty są konieczne do zbawienia.* [K.P.]

- 2) JOSIP GREGUR, *Was geschieht wenn einer in die Kirche geht? Liturgie als Vollzug der Sakramentalität des selbst und der Schöpfung.*

Co się wydarza, kiedy ktoś idzie do kościoła? Liturgia jako realizacja sakramentalności własnej tożsamości i stworzenia, „Ecclesia Orans” 24 (2007/1), s. 37–62; jęz. niemiecki.

Punktem wyjścia dla autora artykułu jest śpiew *Exsultetu*, który za każdym razem wzbudza niezwykle emocje zarówno u wykonawcy, jak i u słuchaczy. Treść *Exsultetu* z jednej strony przypomina wydarzenia minione — historię zbawienia, z drugiej zaś dotyka ludzkiej egzystencji. W ten sposób Josip Gregur, od 2004 r. profesor liturgii i muzyki w Benediktbeuern, wprowadza w temat aktualizacji dokonującej się w liturgii, a zwłaszcza jej głębokiego zakorzenienia w życiu. Zwraca uwagę na potrzebę dialogu pomiędzy liturgią a naukami humanistycznymi, gdyż dla człowieka, który jest i pozostanie „istotą rytu”, liturgia stanowi najwyższy punkt egzystencjalny, w którym dokonuje się dialog pomiędzy nim a Bogiem, podczas którego człowiek może ofiarować się Stwórcy. Oderwanie liturgii od rzeczywistości, w której człowiek żyje, a przez to jej nie rozumienie, prowadzić może do absurdu „teatru przy ołtarzu”

Odwołując się do Karla Rahnera, Gregur ukazuje kosmiczny wymiar liturgii, która postrzegana w kontekście „tragikomedii” świata sprawia, że człowiek musi odegrać w niej swoją rolę. Kontynuując uniwersalność liturgii, autor przywołuje

książkę *Duch liturgii* kard. Razingera, która dotyka związku liturgii, kosmosu i historii. Ponadto w jej chrystologiczno-universalnym rozumieniu odwołuje się do Teilharda, dla którego życie sakramentalne w sposób jednoznaczny i radykalny przenika rzeczywistość człowieka. Dla Teilharda zwłaszcza wydarzenie przyjmowania Komunii św. jest wyrazem niezwyklej asymilacji między ludźmi, następnie z otaczającym światem a przede wszystkim z Chrystusem. W uniwersalności liturgii Gregur akcentuje także rolę encykliki *Ecclesia de Eucharistia* Jana Pawła II.

Josip Gregur, zwracając szczególną uwagę na elementy antropologiczne, podkreśla przy tym istotną rolę cielesności wraz z jej funkcjami, poprzez które człowiek może się wyrażać, komunikować, realizując jednocześnie wymiar wspólnotowy swojej egzystencji. Dla autora szczególnie w Eucharystii dokonuje się synchronizacja indywidualności człowieka ze wspólnotą. Autor w konkluzji artykułu powraca do *Exsultetu*, w którym łączy się głęboki wymiar liturgiczno-teologiczny z antropologią. [M.S.]

3) CARLO LORENZO ROSSETTI, „*Dieu adorant Dieu*”. *Dall’adorazione eucaristica all’eucaristia come adorazione del Padre*.

Dieu adorant Dieu. Od adoracji eucharystycznej do Eucharystii jako adoracji Ojca, „Ecclesia Orans” 24 (2007/1), s. 63–98; jęz. włoski.

C.L. Rossetti, doktor PUG, wykładowca dogmatyki i teologii sakramentalnej w Scutari (Albania), dokonuje analizy zarówno współczesnej praktyki mocno zakorzenionej w pobożności ludowej, jak i teologicznych podstaw adoracji eucharystycznej. Stąd na samym początku dokonuje rozróżnienia na adorację eucharystyczną i Eucharystię jako akt adoracji.

Dokonując analizy poszczególnych tekstów biblijnych zauważa, iż już w Starym Testamencie „adorowanie Boga” stanowiło element kultyczny. W centrum tej formy stało objawienie Imienia Boga, które w pełni objawił Chrystus. Stąd przyjęcie i samo życie Jezusa stało się pełnym wyrazem adoracji. Przechodząc do życia Kościoła, które swoją witalność czerpie z Eucharystii, „ofiary adoracyjnej”, autor zauważa, że w niej zebrane są w jedno wszystkie formy kultu jako jeden akt oddania się Ojcu.

Eucharystia, będąc także ucztą, której Chrystus nadał specyficzny charakter wspólnotowy i pojednawczy, jest sakramentem dla wszystkich, bo jest uczestnictwem w dziele uwielbienia i posłuszeństwa Jezusa. To zjednoczenie się ze zbawczym dziełem Odkupiciela, udział w Jego życiu, w całości ukierunkowanym na Ojca, ma charakter egzystencjalny i kultyczny, przez co życie chrześcijanina staje się w całości liturgią, czyli nieustannym adorowaniem Ojca w duchu i prawdzie. Nowość tej adoracji zawiera się w formie trynitarno-chrystologicznej (*Per Filium, in Spiritu ad Patrem*).

Następnie, dokonując analizy tekstów anaforycznych, ojców Kościoła, świętych różnych epok, wreszcie magisterium Kościoła, zwłaszcza Piusa XII, podkreśla, że Eucharystia faktycznie jest uczestnictwem w kulcie, jaki Chrystus składa swojemu

Ojcu, a na koniec dokonuje rozróżnienia na *adoratio eucharistica* i *adoratio eucharistiae*. Termin podstawowy i najbardziej antyczny odnosi się do Eucharystii, w której chrześcijanie poprzez zjednoczenie się z Jezusem adorują Ojca w Duchu Świętym. Inny, późniejszy wymiar adoracji, to oddawanie czci Jezusowi obecnemu w Hostii konsekrowanej. Ale również ta forma adoracji musi być ukierunkowana ostatecznie na Ojca, który jest początkiem i końcem wszelkiego rodzaju kultu. [B.M.]

4) MARK FRANCIS, *The Call for Eucharistic Renewal in a Multicultural World*.

Wołanie o odnowę eucharystyczną w świecie wielu kultur, „Ecclesia Orans” 24 (2007/1), s. 99–118; jęz. angielski.

Mark R. Francis CSV, wykładowca teologii inkulturacji w Papieskim Instytucie Liturgicznym *Sant’Anselmo* i przełożony generalny Braci św. Wiatora, podejmuje problematykę nurtującą świat liturgistów w epoce odkryć antropologii i nauk humanistycznych, które od początku XX w. stopniowo zamazywały znak „większe od” przy klasycznym wyrażeniu „kultura zachodnia” w relacji do innych kultur, faktycznie bowiem za (in)kulturację stawia się do dziś często nauczanie się tradycji zachodniej Europy, która zawsze pretendowała do miana tradycji globalnej i nadrzędnej w świecie. Tymczasem malejąca liczebność katolików w Europie i przygniatająca przewaga liczbowa wiernych w Afryce i Ameryce Południowej wydaje się domagać rewizji tego stanowiska, której podwaliny zresztą w Kościele położyła epokowa konstytucja *Gaudium et spes*.

W kolejnych punktach swojej pracy M. Francis prowadzi analizę problemu, podejmując najpierw kwestię zatytułowaną: *Odnowiony ryt rzymski i norma idiomu rzymskiego*, gdzie podkreśla słynną *sobrietas* rytu rzymskiego, przypomnianą przez *Sacrosanctum Concilium* nr 34, w opozycji do której stoi złożoność i skomplikowanie przedsoborowego rytu Piusa V, trudne do adaptacji. Faktycznie ryt Piusa V nie był typowo rzymski, jak chcieliby go nazywać jego entuzjaści, ale raczej amalgamatem rytu gallikańskiego, franko-germańskiego i tekstów późnośrednio-wiecznych. Dla odmiany, nowe księgi liturgiczne rytu rzymskiego charakteryzują się wysoką dostosowalnością do tradycji lokalnych, spełniając lepiej postulat *Sacrosanctum Concilium*.

W punkcie zatytułowanym *Podstawowa zasada pierwszych tłumaczeń: komunikacja*, Francis podkreśla, że „idiom rzymski” nie był punktem docelowym, ale wyjściowym do reformy liturgii, a nowa metoda tłumaczeń, oparta na „ekwiwalencji dynamicznej”, pozwalała na wejście rytu rzymskiego w różnorodność kontekstów kulturowych, promując przede wszystkim komunikatywność tekstu i gestów, przypomina również, że instrukcja *Comme le prévoit* z 1969 r. usprawiedliwiała konieczność tworzenia nowych tekstów liturgicznych, aby wspomagać dzieło ewangelizacyjne także w liturgii (Paweł VI).

W części dotyczącej analizy sytuacji obecnej (*Sytuacja obecna: zmiana kierunku*) Francis konstatuje, iż już wraz z instrukcją *Varietatis legitima* (1994) Kon-

gregacja Kultu Bożego wyraźnie zmieniła kurs, wycofując się praktycznie z idei inkulturacji i wracając do adaptacji. Założenie to ma na celu raczej użycie rytu jako „narzędzia jedności” niż podkreślenie zasady komunikacji rytu (widać to w nowym OWMR nr 398, oraz przede wszystkim w *Liturgiam authenticam*, która — zdaniem autora — zajmuje się raczej historią i archeologią niż dialogiem z kulturą współczesną). W punkcie zatytułowanym *Kontrowersja w sprawie kolekt Francis*, opierając się także na swoim doświadczeniu w pracach nad tekstami liturgicznymi dla komisji języka angielskiego, uzasadnia tezę, że *Liturgiam authenticam* próbuje w istocie zanegować najstarszą zasadę tworzenia się eucharystii rzymskiej, zawsze naznaczonej asymilacją „w miejscu i czasie”, a w zamian proponuje zamrożenie rytu jako nie potrzebującego dalszych korelacji z rzeczywistością współczesną. W ostatnim punkcie, pt. *Droga do odnowy*, Francis podkreśla wagę instrukcji *Comme le prévoit*, przypominając następnie to, co postulowali już biskupi Japonii, prosząc o większe zaufanie urzędów Stolicy Świętej i większą niezależność w adaptacji rytu do ich tradycji. Na końcu w kwestii coraz to nowszych restrykcji watykańskich co do liturgii dodaje z odrobiną ironii, że podróżując po świecie jako przełożony generalny swojego zgromadzenia i pytając lokalnych biskupów o stopień realizacji nowych dyrektyw liturgicznych, najczęściej w odpowiedzi słyszał „Jakich nowych dyrektyw?” W istocie bowiem pomimo pracy Kongregacji, wielu już przestaje zwracać na nie uwagę. Co jest więc, zdaniem autora, potrzebne do odnowy eucharystycznej? Kontynuacja starej pierwszomilenijnej zasady, że ryt buduje się w kontekście lokalnym. [D.O.]

5) FELIX MARÍA AROCENA SOLANO, *Ipsius sunt tempora. Los ritos sobre el cirio pascual. Entre historia, teología i oración.*

Ryty paschału. Między historią, teologią i modlitwą, „Ecclesia Orans” 24 (2007/2), s. 145–172; jęz. hiszpański.

F.M. Arocena Solano — doktor teologii i prawa kanonicznego, profesor teologii liturgicznej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu w Navarra podejmuje się przedstawienia rytu światła (*lucernario*) Wigilii Paschalnej w różnych okresach jego historycznego rozwoju, przede wszystkim w liturgii obrządku rzymskiego, w niektórych przypadkach czyni odniesienia do obrządku hiszpańsko-mozarabskiego. Z czterech momentów obecnego rytu światła (błogosławienie ognia, przygotowanie paschału, procesja, uroczysty śpiew *Exsultet*) autor ogranicza się do pierwszych dwóch. Na początku umieszcza obrzęd rozpoczęcia Wigilii Paschalnej w szerokim kontekście roku liturgicznego, a szczególnie niepodzielonego cyklu Wielki Post – okres wielkanocny. Na bazie tekstów liturgii rzymskiej i hiszpańskiej przedstawia najpierw sposób wytworzenia nowego ognia (dowiadujemy się zarówno o użyciu krzemienia, jak i kryształowej soczewki). Zwraca uwagę na niezwykle bogactwo i liczbę różnych modlitw błogosławieństwa ognia, podkreślając kreatywność średniowiecznych liturgistów — prawdopodobnie w większości zakonników. Z powstałych w X w. modlitw błogosławieństwa ognia trzy weszły do Mszału Piusa V, a po reformie z 1956 r. i wydaniu Mszału Pawła VI pierwsza z nich (skróco-

na) obowiązuje do dzisiaj w liturgii Kościoła. Następnie, stale bazując na tekstach liturgii, omawia zagadnienia ciężaru, rozmiaru, wyglądu paschału i kandelabru. Podaje interesujący przykład (z katedry w Toledo) monumentalnego świecznika, wyposażonego w ukryty podnośnik dla wyniesienia paschalnej świecy na szczyt świecznika. Następnie omawia pochodzenie i znaczenie rytu 5 ziaren kadzidła oraz napisów kreślonych rylcem (znak krzyża, A i Ω, bieżący rok). Artykuł kończy ukazaniem duchowości liturgicznej zawartej w omawianych obrzędach, szczególnie zwracając uwagę na chrystologiczną wymowę rytów (gesty i słowa). [K.P.]

6) MARCUS TYMISTER, *Ut ad sacramentum reconciliationis admissum una nobiscum santo nomini tuo gratias agere mereatur (Gev 363)*.

Dla zdefiniowania relacji pomiędzy Eucharystią a sakramentem pokuty i pojednania, „Ecclesia Orans” 24 (2007/2), s. 173–201, jęz. niemiecki.

Marcus Tymister, od 1997 r. wykładowca w PIL, a także profesor liturgii pastoralnej w seminarium międzydiecezjalnym Aachen, Hamburg, Hildesheim, Limburg i Osnabrück, proboszcz par. św. Józefa w Hamburgu-Wandsbeck, w swoim artykule przygląda się relacji pomiędzy sakramentami Eucharystii oraz pokuty i pojednania. Odwołuje się do P. Browe’a, który analizując źródła pierwszych wieków chrześcijaństwa, ukazuje Eucharystię jako sakrament mający moc gładzenia grzechów. Stąd też autor artykułu stawia pytanie o podstawy sakramentu pokuty i pojednania.

Przytacza m.in. wypowiedzi Soboru Trydenckiego, będących reakcją na wątpliwości Marcina Lutera. Sobór wskazuje Eucharystię jako ofiarę, mającą moc gładzenia grzechów, jednakże podkreśla konieczność praktyki sakramentu pokuty i pojednania w przypadku grzechów śmiertelnych.

Powołując się na św. Tomasza z Akwinu, autor ukazuje Eucharystię jako „szczyt i ukoronowanie”, do której prowadzą — przygotowują sakramenty chrztu oraz pokuty i pojednania. Tymister w swoich poszukiwaniach wraca jeszcze do P. Browe’a, który także dostrzega w pierwszych wiekach chrześcijaństwa, obok Eucharystii, praktykę sakramentu pokuty i pojednania, jako konieczną w przypadku grzechów śmiertelnych. Autor analizując sakrament pokuty i pojednania, w aspekcie historycznym, przygląda się praktyce wyznania grzechów, a także roli duchowego, która obok funkcji szafarza przybierała również postać lekarza i sędziego.

Autor przyglądając się aktowi pokuty podczas Mszy św., zastanawia się nad jego właściwym umiejscowieniem podczas liturgii, a także zwraca uwagę na niebezpieczeństwo pojmowania tego aktu w sposób automatyczny. Stąd też podkreśla nieodzowność w nim takich elementów, jak wiara, skrucha i nawrócenie.

W swych refleksjach porusza także zagadnienie innych form rozgrzeszenia. Artykuł kończy refleksja na temat sakramentów inicjacji chrześcijańskiej, a zwłaszcza problematyki ich kolejności i pytania o zasadność praktyki sakramentu pokuty i pojednania przez dzieci przygotowujące się do przyjęcia Eucharystii. [M.S.]

7) MARCO GALLO, BRUNO HIDBER, «*Il perdono difficile*». *Gli ultimi scritti di Paul Ricoeur, una sfida per la teologia del quarto sacramento?*

Trudne przebaczenie. Ostatnie pisma Paula Ricoeura, wyzwanie dla teologii czwartego sakramentu?, „Ecclesia Orans” 24 (2007/2), s. 201–242; jęz. włoski.

Marco Gallo, kapłan diecezji Saluzzo (CN) i doktorant teologii dogmatyczno-sakramentalnej w *Sant’Anselmo*, oraz Bruno Hidber, redemptorysta, profesor *Accademia Alfonsiana* w Rzymie, prowadzący gościnnie wykłady z sakramentu pojednania w *Sant’Anselmo*, poświęcają swój artykuł filozoficznym podstawom przebaczenia w pismach Paula Ricoeura.

Jak podkreślają autorzy, historia problemu przebaczenia jest tak długa, jak historia wolności człowieka, dlatego mógł stać się on elementem refleksji filozoficznej. Historia pokazuje wyraźnie, że zło mimo przebaczenia ciągle istnieje na świecie, jako nierozzerwalny element życia człowieka. Analizując teksty Jürgena Werbicka, Fryderyka Nietzschego i Maxa Horckheimera autorzy stwierdzają, że pomiędzy złem a przebaczeniem stawiany jest zawsze problem nadziei, która rodzi pojednanie, bez którego nie istnieje przebaczenie.

Po obszernym wstępie autorzy dokonują szczegółowej analizy myśli Paula Ricoeura, który dość dużo miejsca w swojej refleksji poświęcił tematowi przebaczenia. U podstaw tej myśli jest antropologia ukształtowana przez historię życia i krytykę *cogito* Kartezjusza. Refleksja ta wpisuje się w temat grzechu, upadku, który jest analizowany na przestrzeni historii. Dla Ricoeura temat przebaczenia jest epilogiem wszelkiej refleksji nad człowiekiem, będącego w kontakcie ze złem. Nie istnieje zło bez przebaczenia i przebaczenie bez zła. Każde odpuszczenie związane jest też z rozpoznaniem własnej winy i dokonuje się ono zawsze w kontakcie z drugim, którym jest inny człowiek czy ostatecznie sam Bóg. Tak pojęte przebaczenie musi być widziane w perspektywie daru. Jednocześnie Ricoeur poddaje krytyce wszelkiego rodzaju instytucjonalizowanie przebaczenia jako niewystarczające i nieskuteczne.

Filozoficzne podstawy przebaczenia zostają zaadoptowane do czwartego z sakramentów zarówno na płaszczyźnie metodologicznej, jak i teologicznej. Przebaczenie, które otrzymuje człowiek w sakramencie pokuty i pojednania, zawsze związane jest z dyspozycją człowieka i jego gotowością na przyjęcie daru. Ricoeur analizuje relację, jaka zachodzi między sakramentem a czasem i wreszcie między sakramentem a drugim (warunek skuteczności aktu). Autorzy podkreślają charakterystyczny rys Ricoeura, który nie tylko widział problem w kwestii czwartego sakramentu, ale w swoich dziełach szczególną uwagę zwraca na towarzyszenie penitentowi w dojrzałym przyjmowaniu przebaczenia. [B.M.]

8) MICHAEL G. WITCZAK, DANIEL J. MERZ, *St. Gall Mass Orders (III): Ms. Sangallensis 340. Searching for the Origins of the “Rhenish Mass Order”*

Ordinarium Missae St. Gallense (cz. III). W poszukiwaniu źródeł Reńskiego Rytu Mszalnego, „Ecclesia Orans” 24 (2007/2), s. 243–261; jęz. ang.

M.G. Witzcak, kapłan archidiecezji Milwaukee (USA, Wisconsin), doktor PIL (1988), liturgista w *Catholic University of America* (Washington DC), oraz D.J. Merz, kapłan diecezji Jefferson City (USA, Missouri), doktorant PIL i wykładowca liturgii w seminarium w Conception (Missouri), prezentują kolejną część tekstu *Ordo Missae* z manuskryptu *Sangallensis 340* z biblioteki St. Gallen w Szwajcarii, zawartą na stronach 201–221. W kolejnych punktach dokonują przedstawienia kontekstu kodeksu, następnie samego tekstu, skryby, interpunkcji, skrótów, typografii, aparatu krytycznego, znaków konwencjonalnych oraz sam tekst łaciński. [D.O.]

9) GABRIEL RAMIS, *Il genio della liturgia ispanica*.

Idiom liturgii hiszpańskiej, „Ecclesia Orans” 24 (2007/3), s. 281–305; jęz. włoski.

Idiom czy geniusz każdej z liturgii polega na interpretacji i dostosowaniu podstawowej struktury sakramentalnej oraz organizacji lekcjonarza, których dokonuje dana wspólnota kościelna w miejscu, w którym się objawia i ustanawia. Tak ujmuję kwestię odrębności każdego z wielkich rytów liturgicznych Gabriel Ramis, kapłan diecezji Palma de Mallorca, emerytowany profesor PIL, do 2007 r. wykładowca liturgii zachodnich pozarzymskich, specjalista od rytu hiszpańskiego. We wprowadzeniu objaśnia kwestię pochodzenia i rozwoju tego rytu, zwracając uwagę na jego starożytność, sięgającą czasów apostoelskich, którą potwierdzają teksty Izydora z Sewilli (*De Ecclesiasticis Officiis*), niemniej nie do końca pewną co do pochodzenia afrykańskiego lub rzymskiego, ze wskazaniem jednakże na to pierwsze. VI i VII w. — to czas największego rozwoju tego rytu, kreatywności zarówno pod względem euchologicznym, jak i jurydycznym w dziedzinie liturgii (synod w Toledo, 633 r.). Pomimo zawieszenia tego rytu w 1080 r. na rzecz obrządku rzymskiego, nie zdołano go wyeliminować całkowicie. Ramis kontynuuje opis rytu hiszpańskiego, prezentując kolejno jego źródła, kontekst innych liturgii zachodnich, specyficzne właściwości liturgii hiszpańskiej, poczynając od Eucharystii (lekcjonarz; euchologia; słynne dyptychy, czyli wymienianie imion; anafora z opowiadaniem o ustanowieniu wg tradycji Pawłowej, nie synoptycznej, odpowiedziami *Amen* po słowach nad chlebem i kielichem); liczne wpływy orientalne; błogosławieństwo komunijne, formularze o świętych; następnie Ramis przedstawia panoramę sakramentów w obrzędzie hiszpańskim: inicjacja chrześcijańska, małżeństwo, z kolei brewiarz oraz rok liturgiczny. Na zakończenie wymienia dwa podstawowe klucze interpretacyjne dla liturgii hiszpańskiej: teologia symboliczna i Pismo Święte, oraz zwraca uwagę na potrzebę studiów z zakresu historii manuskryptów, ich datacji i autorstwa, a także przygotowania edycji krytycznych. [D.O.]

10) J. LEACHMAN, *The New Family of “Common Worship” Liturgical Books of the Church of England (3): The Role of the Holy Spirit in the current Rites of Adult Initiation*.

„Ecclesia Orans” 24 (2007/3), s. 307–333; jęz. angielski.

Artykuł Jamesa Leachmana, profesora PIL, wpisuje się w serię artykułów poświęconych roli Ducha Świętego w obrzędach inicjacji chrześcijańskiej w Kościele katolickim i w Kościele anglikańskim. Autor starał się przedstawić teologię tychże obrzędów na podstawie trzech kategorii liturgii opisanych przez Karla Rahnera, a zawartych w książce M. Skelley'a *The Liturgy of The World: Karl Rahner's Theology of Worship*: Liturgii świata (zwanej też Liturgią kosmiczną), „geniusz ludzi”, którzy interpretują Liturgię świata oraz liturgie opracowane i zawarte w księgach liturgicznych.

Wychodząc z tego założenia, Leachman porównał w pierwszej części Liturgię kosmiczną z liturgią inicjacji chrześcijańskiej. Następnie, w części drugiej, zaprezentował analizę ksiąg liturgicznych Kościoła anglikańskiego, sakrament chrztu oraz sakrament bierzmowania. Część trzecia objęła analizę obrzędów przedchrzcielnych. Różne rodzaje analizy dokonane przez autora w drugiej i trzeciej części opierały się zarówno na tekstach pisanych, jak również na ich recepcji w praktyce parafialnej.

W podsumowaniu autor zauważa, że, podobnie jak w rycie rzymskim, również w rycie anglikańskim są pewne wskazówki przemawiające za tym, iż Duch Święty jest udzielany już w czasie obrzędów przedchrzcielnych. Różnica natomiast pomiędzy tymi dwoma rytami jest widoczna w podejściu do sakramentu chrztu i bierzmowania. Kościół anglikański neguje, jakoby Duch Święty był udzielany podczas nałożenia rąk bądź namaszczenia, tak jak to twierdzi Kościół katolicki. W eklezjologii anglikańskiej tak rozumiany sakrament chrztu jest źródłem i szczytem całej pracy pastoralnej. [K.M.]

11) MATIAS AUGÉ, *Il movimento liturgico. Alla ricerca della fondazione «spirituale» della liturgia.*

Ruch liturgiczny. W poszukiwaniu duchowości liturgii, „Ecclesia Orans” 24 (2007/3), s. 335–350; jęz. włoski.

M. Augé, emerytowany profesor PIL, wykładowca roku liturgicznego i duchowości liturgicznej, przedstawił ten tekst na PIL 6 grudnia 2007 r. podczas sympozjum poświęconego rocznicy *Sacrosanctum Concilium*. Jest to klasyczna prezentacja ruchu liturgicznego opisująca cztery jego fazy: wstępna, okres „pierwszych kroków”, faza teologiczna oraz duszpasterska. Prezentuje więc największe osobistości ruchu liturgicznego (Guéranger, papież Pius X, Beauduin, Festugière, Casel, Marmion) oraz wielkich teologów ruchu liturgicznego (Guardini, Marsili, Pius XII, małżonkowie Maritain, Bouyer), kończąc na przedstawieniu przełożenia na życie ich teologii w duszpasterskim programie Piusa Parscha.

Augé podkreśla ekwiwalencję pojęć „liturgia” i „duchowość liturgiczna”, które ruch liturgiczny przeniósł do konstytucji o liturgii, gdzie liturgia mogła zostać nazwana *culmen et fons* działalności Kościoła, a więc samego życia duchowego. [D.O.]

2. Recenzje

W numerze 24 (2007) „Ecclesia Orans” zaprezentowano recenzje następujących pozycji:

BARBA M., *Institutio Generalis Missali Romani. Textus – Synopsis – Variationes* (Monumenta Studia Instrumenta Liturgica 45), Città del Vaticano 2006; autor recenzji — M. Augé.

CARDITA Â., *O mistério, o rito e a fé. Para uma „recondução antropológica” da teologia litúrgico-sacramental*; autor recenzji — J.M. Garcia Cordeiro.

CASSIANUS I. *De Institutis Coenobiorum; De Incarnatione contra Nestorium*, ed. M. PETSCHENING, editio altera supplementis aucta curante G. Kreuz; autor recenzji — J.M. Pommarès.

La celebrazione del matrimonio cristiano. Il nuovo rito nel contesto delle attuali problematiche culturali e sociali, ed. P. SORCI (Leitourghia 2). Facoltà Teologica di Sicilia S. Giovanni Evangelista, Libreria editrice *Il pozzo di Giacobbe*, Trapani 2007; autor recenzji — M. Barba.

CHANS., *Liturgical Theology: The Church as Worshipping Community*; autor recenzji — J. Leachman.

CONTE N., *Il pane della vita e il calice della salvezza. Teologia e pastorale dell'Eucaristia*; autor recenzji — M. Barba.

DYSINGER L., *Psalmody and Prayer in the Writings of Evagrius Ponticus* (Oxford Theological Monographs). Oxford University Press, Oxford 2005; autor recenzji — M. Sheridan.

FITZPATRICK P.J., *In Breaking of Bread: The Eucharist and Ritual*, Cambridge University Press, Cambridge UK 2006; autor recenzji — J. Leachman.

IBÁÑEZ A.G., *L'Eucaristia, dono e mistero. Trattato storico-dogmatico sul mistero eucaristico* (Sussidi di Teologia. Collana di manuali a cura della Facoltà di Teologia della Pontificia Università della Santa Croce). Università della Santa Croce, Roma 2006; autor recenzji — J.J. Flores Arcas.

„Laeta dies”. *Musiche per san Benedetto e attività musicali nei centri benedettini in età moderna. Atti della Giornata di Studi (Fabriano, 23 settembre 2000)*, ed. S. FRANCHI, B. BRUMANA (Bibliotheca Montisfani 28). Monastero San Silvestro Abate, Fabriano 2004; autor recenzji — J.-A. Piqué i Collado.

La liturgia en la vida de la iglesia, culto y celebración, ed. J.L. GUTIÉRREZ-MARTIN, F.M. AROCENA, P. BLANCO; autor recenzji — M.R. Francis.

Il Martirologio della Certosa di S. Stefano del Bosco (sec. XII), ed. P. DE LEO, prefazione di J. Dupont; autor recenzji — M. Barba.

MCCALL R.D., *Do This: Liturgy as Performance*; autor recenzji — I. Žižic.

Missale romanum ex Decreto SS. Concilii tridentini restitutum Summorum Pontificum cura recognitum. Ed. typica 1962, Edizione anastatica e introduzione, ed. M. SODI, A. TONIOLO; autor recenzji — M. Augé.

MOJZEŠ M., *Il movimento liturgico nelle chiese bizantine: analisi di alcune tendenze di riforma nel XX secolo* (Bibliotheca Ephemerides liturgicae. Subsudia 132). Edizioni liturgiche, Roma 2005; autor recenzji — K.F. Pecklers.

MOSEBACH M., *The Heresy of Formlessness: The Roman Liturgy and its enemy.* tr. Graham Harisson of *Heresie der Formlosigkeit: die romische Liturgie und ihr Feind.* Ignatius Press, San Francisco 2006; autor recenzji — J.M. Pommarès.

Présence et rôle de la Bible dans la Liturgie, ed. M. KLÖCKENER, B. BÜRKL, A. JOIN-LAMBERT, Academic Press, Fribourg 2006; autor recenzji — J.M. Pommarès.

Prex Eucharistica, Studia 1: *Ecclesia Antiqua et occidentalis*, ed. A. GERHARD, H. BRAKMANN, M. KLÖCKENER, (Spicilegium Friburgense 42), Academic Press, Fribourg 2005; autor recenzji — J.M. Pommarès.

Primary Readings on the Eucharist, ed. TH.J. FISCH (A Pueblo Book). The Liturgical Press, Collegeville MN 2004; autor recenzji — K.F. Pecklers.

PUGLISI J.F., *Liturgical Renewal as a Way to Christian Unity* (A Pueblo Book). The Liturgical Press, Collegeville MI 2005; autor recenzji — K.F. Pecklers.

Rites of Ordination and Commitment in the Churches of the Nordic Countries. Theology and Terminology, ed. H. RAUN IVERSON, Museum Tusculanum Press, København 2006; autor recenzji — J. Leachman.

SANDERA., *Ordinatio Apostolica. Studien zu Ordinationstheologie des 16. Jahrhunderts* 1: Georg III. von Anhalt (1507–1533) (Innsbrucker theologischer Studien 65). Tyrolia, Innsbruck 2004; autor recenzji — J. Leachman.

SMYTH M., „*Ante Altaria*”. *Les rites antiques de la messe dominicale en Gaule, en Espagne et en Italie du Nord*; autor recenzji — J.M. Pommarès.

Studia liturgica diversa. Essays in Honor of Paul F. Bradshaw, ed. MAXWELL E. JOHNSON, L. EDWARD PHILIPS (Studies in Church Music and Liturgy). Pastoral Press, Portland OR 2004; autor recenzji — J.M. Pommarès.

THOMPSON R.M., *Baptism, Church and Society in Modern Britain from the Evangelical Revival to Baptism, Eucharist and Ministry* (Studies in Christian History and Thought). Paternoster Press, Milton Keynes UK — Waynesboro GA 2006; autor recenzji — J. Leachman.

TRAPANI V., *Memoriale di Salvezza. L'anamnesi eucaristica nelle anafore d'Oriente e d'Occidente* (Monumenta Studia Instrumenta Liturgica 41). Libreria editrice vaticana, Città del Vaticano 2006; autor recenzji — J.J. Flores Arcas.

TURNER P., *Let us Pray: A Guide to the Rubrics of Sunday Mass*; autor recenzji — J. Leachman. [B.B.]

Na końcu III zeszytu „Ecclesia Orans” (2007) znajdziemy sekcję użytecznych indeksów (po raz pierwszy tak obszerną): nazwisk, manuskryptów, źródeł liturgicznych, fragmentów eucharystycznych i śpiewów, oraz indeks główny.

Przeгляд „Ecclesia Orans” (2007) opr.:
ks. D. Ostrowski, o. K.G. Paczkowski
OFM, ks. B. Matczak, ks. M. Skóra,
ks. K. Marcjanowicz, s. B. Bonar CHR.